

Til Jerne Sogns Historie.

Ved cand. jur. Arne Sundbo i København.

Esbjerg Klint.

ESBJERG Havn blev 1868 lagt ud for en høj Klint, kaldet *Esbjerg Kleve*. Egentlig laa Havnen, der oprindeligt kun bestod af Dokken, ved Strandby Mark — Grænsen mellem Esbjerg og Strandby ligger i den nuværende Smedegades vestre Fortov — men i 1868, da der i Aarene forud havde været en hel Række Havneplaner¹⁾ fremme, blev et Strandbyprojekt forkastet. Derfor fik Havnen Navn efter Esbjerg. De nye Havneanlæg, der for Tiden er under Opførelse, vil iøvrigt helt flytte Havnens Tyngdepunkt til Strandby.

Esbjerg Kleve beskrives²⁾ 1868 som „en temmelig høj Bakke, der paa to Steder gaar stejlt ned mod Havet og derved danner ligesom to smaa Forbjerge, der kaldes østre og vestre Klif. Nedenfor den vestre af disse Kliffer, der tillige er den største, er det den planlagte Havn skal anlægges. Fra Toppen af Bakken, der er 80 Fod over Havoverfladen, haves en vid og smuk Udsigt.“

Denne Høj — Bavnehøj —, hvor senere Vandtaarnet byggedes, antages almindeligt for at være Esbjerg.

Allerede 1695 nævnes³⁾ „Esbirre Klint“ og „Esbirre Klif“, og 1830 tales⁴⁾ ogsaa om „Esberg Klint.“ Det synes saaledes at være Klinten — Skrænten mod

Havet —, der oprindelig har baaret Navnet, og Ingeniør *Petersen*, Vejle, der deltog i Havnens Anlæg og flere Aar forinden boede i Sønderho, betegner,⁶⁾ da ogsaa den Bakketop, hvor nu Havneadministrationsbygningen ligger, som Esbjerg. Den svarer til Lille Esbjerg — det nuværende „Bavnehøj“ — og var større end denne, der dog paa Generalstabens Kort fra 60'erne var 60 Fod høj, altsaa kun 20 Fod lavere end Bavnehøj. Dertil kommer, at vestre Klif i en forholdsviis sen Tid er blevet afstumpet ved et Jordskred og saaledes oprindelig maa have været mindst lige saa høj som Bavnehøj.

Da man 1869 udgravede Dokhavnen, fandt man nemlig nedenfor Klinten og midt i Havnebassinet et helt Stykke Skov af Egetræer,* som aabenbart var

* „Skoven i Esbjerg Havn“ beskrives saaledes i „Vesterjysk Avis“ ³⁰/₈ 1869: „Man er omtrent midtvejs i det store Havnebassin langt under Havets Niveau stødt paa Rester af en Skov, der har bestaaet hovedsagelig af temmelig store Ege, men ogsaa af nogle Fyrretræer. De fleste af Træerne staar endnu paa Roden, opret, nogle enkelte er væltet, men samtlige Træer var mærkeligt nok aibrækkede flere Alen ovenfor Roden, saa at man tydeligt kan se Stammernes Tykkelse opad. Træet er, naar man skærer i det med en Kniv, meget haardt og sort og ligner aldeles Ibentræ, hvad vistnok tyder paa, at det har ligget Aarhundreder (Aartusinder?) i Vandet. Vi hørte den Formodning fremsætte, at det næppe har været nogen Skov, der har staaet paa Stedet, men snarere er et Stykke Land med Skov, som under en Naturrevolution er løsrevet andetstedsfra, maaske ovre fra England eller fra Norge, og som er strandet her, hvor først Flyvesandet har begravet det og knækket Stammerne, og Havet sidenhen har fuldført Resten. For denne Formodnings Rigtighed taler ganske vist den Omstændighed, at alle Træer er fundet og udgravet paa et samlet, ikke stort Omraade, medens der ikke paa andre Steder i Havbunden er fundet noget Spor af Skov. Om end denne Formodning har Sandsynlighed for sig eller det ikke snarere kan være den øverste Top af en stor

skredet ned fra Bakketoppen. Dette Skred er foregaaet længe efter Landets Bebyggelse, der allerede faldt i den Birkeskovperiode, som gik forud for Egeskovene.

Navnets Betydning.

Navnet Esbjerg forekommer første Gang i Riberhus Lens Regnskab fra 1562 og skrives da *Esberrigh*. De aarlige Jordebøger til Regnskaberne har denne Stavemaade næsten uforandret. 1581 findes Formen Eyfbierig, 1598 Eysfzbierg, 1605 Eisbierig, 1612 Eyesbierg, 1645 Eysfzbierg, 1649 Eigsbierg, 1680 Egsszbierg, Eisberrig, 1684 Eigsberg, og naar andre end de lokale Skrivere skal stave Navnet, bliver det til det helt moderne: *Esbjerg*. Et Pantebrev⁶⁾ af 1566 har saaledes: Esbierg, en Præsteindberetning fra 1638 skriver Esbierge og en Officersrulle fra 1660 har Esberg. Det samme hedder Navnet i „Danske Atlas“ (1769), og Matriklerne af 1690 og 1820 gengiver det begge som Esbierg. I Skøde- og Panteprotokollerne ses i 30'erne og 40'erne Formen *Edsberg*. Naar bortses fra Variationerne af —bjerg vil alle disse Former aabenbart gengive Udtalen, som den endnu den Dag i Dag er her i Vestjylland: et langt, lukket Eesbjerg.

Navnets første Stavelse er afledet af det oldnordiske *Eisa*,* et brusende Vand, Vand i Bevægelse, og Banke med Træer paa, som man har fundet, og at man ved fortsat Gravning vil finde den øvrige Skov i et langt lavere Sandlag, derom var det meget interessant at høre Oldgranskere.*

* Der er opstillet som Forklaring af Navnets Betydning: *Næsbjerg* og *Blæsbjerg*. *O. Nielsen*: Skadst Herred (1862): ¹⁾*Esubjarg*; af Kvindenavnet *Esa*; *L. Both*: Danmark (1872): ²⁾*Issebjerg*, *Trap*: Danmark, 2. Udg. (1877) ved Dr. O. Nielsen: af ³⁾*Æs* = Fiske-madding, Dr. *O. Bruun*: Esbjerg i Pionertiden (1893): af ⁴⁾*Æse* — løfte sig, *Salmonsens Leksikon* ved Prof. *Weitemeyer* (1897): af

Ordet betyder altsaa: „Bakken ved det brusende Vand“. Saaledes tydede Dr. O. Nielsen⁷⁾ i 1882 Navnet Esrom. Han havde lagt Mærke til, at Esrom Sø i Omegnens Sprog hed Ese Sø, og paa samme Maade maa aabenbart alle danske Stednavne med Forstavelsen Es— tydes, naar da dette Es— ikke er en Stavelse i et andet Forord. Efter Stedregistret til Trap: Danmark (3. Udg.) synes 28 Stednavne at maatte afledes saaledes.* 9 af disse Steder ligger ved Havet, 5 ved en Sø, 4 er bygget ved Enge og 5 ved en Aa, og formentlig vil det ogsaa for de øvriges Vedkommende kunne eftervises, at de har ligget ved Vand. Disse Stednavne, som saaledes maa afledes af det oldnordiske Eisa, er bl. a. de 9 Estrup'ere og 2 Esendrup'ere, der alle ved Endelsen —torp viser, at de stammer fra den seneste Bebyggelse af Landet (det 10.—12. Aarh.). Men ogsaa Byer, der hører til den første Bebyggelse, maa henføres til denne Gruppe, saaledes Byen *Jested* i Ribe Herred, der i Vald. II's Jordebog (1231) staves: Estath og senere — i „Ribe Oldemor“ — Estheth. Navnene paa —sted, —stad hører nemlig til de allerældste.

Bakkerne ved Esbjerg er saaledes ikke, som det saa ofte antages, gamle Klitter. Klitterne er en Nydannelse, der først omtales i det 16. Aarhundrede og som skabtes, da Skovene forsvandt. Der tales da heller ikke noget Sted om Sandflugt ved Esbjerg.

⁷⁾Ese = brusende Vand; Trap, 3. Udg., Prof. Weitemyer anfører Forklaringerne Nr. 3 og 4, og S. *Alkørsig*, Esbjerg (1910) gaar tilbage til Dr. O. Nielsens første Tydning fra 1862.

* I Følge Postadressebogen findes der tre andre Steder her i Landet med Navnet Esbjerg, de to er enkelte Gaarde, en i Odden Sogn ved Nykøbing Sj., en anden i Søllested Sogn paa Fyn. Ved Roskilde kaldes en Samling Huse Esbjerg.

Esbjerggaard.

Ved Esbjerg Klint laa i tidligere Tider en enkelt Gaard, som tog Navn af Klinten. Den laa der i 1862.⁸⁾ Mod Nord og Vest var den omgivet af Heder, mod Syd løb Markerne ud til Vesterhavet, og mod Øst skilte Overdrevet — *æ Slaug*, som det kaldtes — den fra Rørkjærgaards Marker. Esbjerggaard laa som i en Udørk, og Matriklen 1690 siger, at den beklager sig at lide Skade af Ulve — ligesom Rørkjær, Spangsberg og Maade. I 1686 var Gaarden fire Længer: Stuehus mod Nord og Lade mod Syd, hver paa 18 Fag, Lade- og Staldbygning mod Vest paa 16 Fag og 11 Fag Fæhus mod Øst. I 1696⁹⁾ var Stuehuset et Fag kortere, og der var bygget en lille Vognport paa 4 Fag til den vestre Længe, og saaledes laa Gaarden — efter Matrikelskortet at dømme — endnu 1820 med de tre Længer sammenbyggede og Indkørsel til Gaarden i det nordvestre Hjørne. Kort Tid efter blev Halvdelen af Gaarden flyttet lidt længere Nord paa, men den oprindelige Esbjerggaard — Gammelgaarden, hvis ene Udlænge blæste om den 19. September 1869 — blev først nedrevet 1874 og flyttedes da over til den gamle Vej fra Esbjerg til Strandby — Kongensgade anlagdes først 1869 — som fik Navn efter den nye Gaard (Nygaardsvej). Nu er ogsaa denne Nygaard (paa Hjørnet af Torvegade) bleven gammel, og der staar kun Stuehuset tilbage.

Gammelgaarden laa ved den østlige Side af „Jernbanevej“, saaledes at Stuehusets Nordmur gik i Flugt med Skolegades søndre Fortov og nu vilde have stødt op til *Maypole Dairy's* Bygning.

Esbjerggaard hørte i 1562 ligesom det meste af det øvrige Jerne Sogn til Riberhus Lensgods. Kongen

ejede den, og Fæsteren betalte i aarlig Landgilde til Riberhus: 1 Ørte Rug,* 1 Ørte Byg, $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Svin og 6 Hestes Gæsteri à 5 Skpr. Havre pr. Hest. Da den første Matrikel blev udarbejdet, og Kommissionen holdt Møde i Jerne den 20. Juli 1661¹⁰⁾ blev Esbjerggaardens Landgilde beregnet til 9 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn, og da en ny og retfærdigere Matrikel, bygget paa vidtløftige Opmaalinger, en Snes Aar senere skulde udarbejdes, blev Hartkornet sat til 10 Tdr. 4 Skpr. 3 Fjdk. 2 Alb. Gaardens Jorder blev opmaalt den 20. Juli 1683 og det øvrige Jerne Sogns Marker i Dagene deromkring. En Tønde Hartkorn, der oprindelig er Maalet for Landgildeydelsen, dernæst for den Jord, der kunde yde 1 Td. Hartk., kostede den Gang paa Esbjergkanten 50 Rgd. Esbjerggaard var i det hele $462\frac{1}{2}$ Rgd. værd. 1750 betalte Gaarden 40 Rgd. i Landgildeafgift.

Den var, hvad man i Datiden kaldte en Helgaard, en Gaard til en Mand med Familie — en Ejendom af Normalstørrelse, som de første Bønder fik den, da Jorden blev delt ud til Dyrkning. Et Bol blev en saadan Gaard oprindelig kaldt. Senere gik dette Ord over til at betegne det ringeste Jordstykke, en Mand kunde ernære sig ved — $\frac{1}{4}$ Gaard eller et Hus med Jord.

Fæsteren paa Esbjerg hed 1562 *Severin Jepsen*; i 1566 kaldes han *Svend Ipsen*, og det var vel denne Mands Søn, *Søren Svendsen*, der 1581 boede paa Gaarden. Han afløstes 1604 af *Søren Jensen*.

Kongen pantsætter Jerne Sogn.

Under den nordiske Syvaarskrig (1563—70) maatte Kongen sætte sit Gods i Jerne Sogn, d. v. s. saa godt

* 1 Ørte Rug = 10 Skpr., 1 Ørte Byg = 12 og 1 Ørte Havre = 20 Skpr.

som hele Sognet, i Pant for at faa Sold til en af sine Generaler, *Josva v. Qualens* Ryttere, der truede med at gaa deres Vej. Efter Tidens Skik optog Kongen et Laan hos sine Stormænd og satte Krongods i Pant for Laanet. Til *Josva v. Qualens* Ryttere laante han 22,529 Dalere hos 10 af Lensmændene, deriblandt Høvedsmanden paa Riberhus, *Axel Viffert*, en skaansk Adelsmand, der den 24. Juli 1565 havde faaet Følgebrev til Bønderne i Lenet (Bestalling), men allerede 1570 afløstes af *Erik Lykke*. Viffert havde senere Nyborg i Len.

Kongens Pantebrev til Viffert omfattede Godset i Jerne Sogn, og det lyder saaledes i Panteprotokollen⁶) (Skriverens Kopibog):

Axel Viffert, Embedsmand paa Riberhus, fik Pantebrev paa 2253 Dalere, han forstrakte Kongen. Agat ut sequitur.

Vi Frederik den Anden gør alle vitterligt og kendes ved dette vort aabne Brev os skyldig at være os elskelig *Axel Viffert*, vor Mand, Tjener og Embedsmand paa vort Slot Riberhus, to Tusinde halvtredje Hundrede og tre gode, myntede Dalere, som udi Tyskland og Danmark gængs er og han udlagt haver udi de 22,529 Dalere, som han med andre vore Undersaatter af Adelen haver lovet og sagt god for os til vor Ritmester os elskelig *Josue von Qualen* og hans Ryttere, og til Sankte Mikkelsdag sidst forleden efter vort Brevs Lydelse vi forne [forskrevne] *Josua von Qualen* og hans Ryttere givet og forne Undersaatter med os forseglet haver, skal hannem og samme hans Ryttere fornøjes, for hvilke forne 2253 Dalere vi udi Pant og Forvaring sætter forne *Axel Viffert* disse efternævnte vor og Cronens Gaarde og Gods udi vort Land Nørrejylland. Først udi *Jerne Sogn* udi *Vilbeck* 3 Gaarde. Paa den første bor *Jes Hansen*, giver 1 Fjerdings Smør, 1 Fjerdings Honning, 1½ Ørte Rug, 1 Ørte Byg, ½ Ørte Havre, 1 Svin, 2 Høns, 2 Tdr. Kul, 2 Læs Ved, holder 8 Heste Gæsteri. Paa den anden bor *Anders Hansen*, giver 1 Fjd. Smør, 1 Fjd. Honning, 1½ Ørte

Rug, 1 Ørte Byg, $\frac{1}{2}$ Ørte Havre, 1 Svin, 2 Høns, 20 Æg, 2 Tdr. Kul, 2 Læs Ved, holder 8 Heste Gæsteri. Paa den tredje bor Gregers Matzen, giver 2 Pund Smør, 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 1 Svin, 4 Høns, 20 Æg, 2 Tdr. Kul, 1 Trave Foderkorn, holder 10 Heste Gæsteri. Udi *Gammelbye* 3 Gaarde. Paa den første bor Peder Hansen, giver 1 Td. Smør, $\frac{1}{2}$ Td. Rug, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, holder 8 Heste Gæsteri. Paa den anden bor Niels Pedersen, giver lige saa meget. Paa den tredje bor Hans Lauridsen, giver 5 Skpr. Havre. Udi *Esbjerg* en Gaard, Suend Ipsen paabor, giver $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Svin, holder 6 Heste Gæsteri. Udi *Rørkier* fire Gaarde: Paa den første bor Laurs Jørgensen og Jørgen Søfrensen, giver 2 Ørte Rug, 3 Ørte Byg, 1 Svin, holder 6 Heste Gæsteri. Og af noget Købegods [paa Esbjerg Mark] 1 Ørte Rug. Paa den anden bor Jørgen Ankersen, paa den tredje bor Laurs Nielsen, paa den fjerde bor Hans Lauridsen og giver hver dennem 8 Sk.[illing]. Udi *Wagensbøl* Laurs Hansen, giver 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Svin, 1 Gaas, 2 Høns, holder 4 Heste Gæsteri, Niels Lauridsen giver 8 Sk., Dorthe Væverkone giver lige saa meget, Jens Hansen, Bengt Børgesen, Jep Pedersen, Gregers Matzen og Morten Jonsen giver af nogen Jord paa *Thubdrup* Mark 1 Ørte Havre. Udi *Quaglund* en Gaard Niels Lauresen paabor, giver 1 Td. Smør, 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Svin, holder 8 Heste Gæsteri. Udi *Boldersagger* 2 Gaarde. Paa den ene bor Hans Søfren Nielsen, giver 1 Td. Smør, 1 Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Byg, 1 Svin, holder 8 Heste Gæsteri. Paa den anden bor Lauritz Friis, giver 8 Sk. Udi *Nourup*: Bent Byrgesen, Fader Nielsen, Matz Villomsen og Lauritzen $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Fjd. Honning, 4 Ørte Rug, 4 Ørte Byg, $1\frac{1}{2}$ Ørte Havre, 1 Svin, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 20 Æg, 4 Læs Ved, 1 Td. Kul, en Trave Foderkorn, holder 12 Heste Gæsteri, Hans Lauritzen giver $1\frac{1}{2}$ Pund Smør, 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Svin, holder 5 Heste Gæsteri. Bold Hansen giver 8 Sk. og Niels Nulrensen giver 1 Fjd. Honning, $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $\frac{1}{2}$ Ørte Havre, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 20 Æg, 1 Trave Foderkorn, holder 14 Heste Gæsteri. Udi *Ogeluigh* to Gaarde. Paa den ene bor Mouritz Nielsen, giver 1 Fjd. Honning, $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte Byg, 1 Faar, 1 Svin, 1 Gaas, 20 Æg, 4 Høns, 1 Td. Kul, 2 Læs Ved, $\frac{1}{2}$ Trave Foderkorn, holder 7 Heste Gæsteri. Paa den anden bor Lauritz Lauritzen, giver lige saa meget. Udi *Maaid* to Gaarde. Paa den ene bor Jørgen Søfrensen og Peder Christensen, giver 1

Fjd. Smør, 1 Fjd. Honning, 1 Ørte Rug, 1½ Ørte Byg, 1 Ørte Havre, 1 Faar, 1 Svin, 1 Gaas, 4 Høns, 20 Æg, 4 Læs Ved, 2 Tdr. Kul, 1 Trave Foderkorn, holder 12 Heste Gæsteri. Paa den anden bor Anker og Anders Lauresen, giver 1 Fjd. Smør, 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, ½ Ørte Havre, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, 1 Gaas, 4 Høns, 20 Æg, 4 Læs Ved, 2 Tdr. Kul, 1 Trave Foderkorn og holder 12 Heste Gæsteri. Udi *Jernnbye*: Peder Christensen, giver 1 Ørte Rug, Jørgen Søfrensen, giver 1½ Ørte Rug, 1½ Ørte Byg, 1 Svin, holder 9 Heste Gæsteri, Anders Jenndvoldsen, giver 2 Pund Smør, ½ Ørte Rug, ½ Ørte Byg, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, 1 Gaas, 4 Høns, 20 Æg, 4 Læs Ved, 2 Tdr. Kul, 2 Traver Foderkorn, holder 10 Heste Gæsteri, Jep og Jørgen Lauresen, ½ Ørte Rug, ½ Ørte Byg, 4 Skpr. Havre, 1 Faar, 1 Lam, 1 Svin, 1 Gaas, 4 Høns, ½ Trave Foderkorn, holder 8 Heste Gæsteri. Anders Iversen giver 8 Sk., Christen Christensen giver 8 Sk., Niels Christensen giver 8 Sk., Henning N. giver 8 Sk., Thomas Jenndvoldsen giver 8 Sk., Tyge Petersen giver 8 Sk. [i Jordebogen 1562 staar han for 1 Mark], Hans Andersen giver 8 Sk. og Hans Lauritzen giver 1 Mark — hvilke forne Gaarde og Gods med alle deres Rente og rede Tilliggende forne Axel Viffert maa og skal have, nyde, bruge og beholde for et frit brugeligt Pant, til saa længe det vorder hannem eller hans Arvinger igen afløst af os eller vore Efterkommere, Konninger udi Danmark, for forne 2253 Dalere. Og skal han holde Godset ved Hævd og Magt og Bønderne, derpaa boendes er, ved Lov, Skel og Ret og ingen af demnem at uforrette mod Loven eller med stigen[de] Indfæstning og usædvanlig paalægge Besvær. Skal han og frede Jagten og ikke jage eller jage lade, skyde eller skyde lade paa nogen de Skove eller Ejendomme, der tilligger, til Upligt i nogen Maade.

Givet efter Chr. Fødsel, Dato Kiøpnehaffn den 22. Aprilis Aar efter Christus 1566.

Allerede den 12. Juni 1571 fik den ny Lensmand *Erik Lykke*, der var tiltraadt 1/5 1570, Ordre¹¹⁾ til at afkorte Indløsningssummen i Lenets Afgifter. Det siges, at han tidligere har faaet Befaling til at løse Pantet hjem.

Dette Pantebrev, der iøvrigt benytter en Formel,

der var almindelig paa den Tid, viser altsaa, hvormeget Kongen ejede i Jerne Sogn. Det var:

3 Gaarde i *Vilbeck* (skrives ellers *Velbeck*), 2 Gaarde og 1 Bol i *Gammelbye*, 1 Gd. i *Esbjerg*, 1 Gd. og 3 Huse i *Rørkier*, 1 Gd. og 2 H. i *Wogensbøl*, noget Jord paa *Thubdrup* (Tourup) Mark [det betegnedes allerede 1562 som øde]. 1 Gd. i *Quaglund*, 3 Gd. og 1 H. i *Nourup*, 2 Gd. i *Ogeluigh*, 2 Gd. i *Maaidt* [skrives 1562: *Maidt*] og 3 Gd., 3 Bol og 6 H. i *Jernn By*.

Det var en gammel Regel, at Landgilden, den aarlige Fæsteafgift, som Bonden betalte Ejeren af Gaarden, ikke maatte stige. Endnu da Matriklen 1688 dannedes, var Landgilden derfor som i Pantebrevet. Kun afløstes Gæsteripligten (inden 1581) af en Penge-sum og et vist Maal Havre.

Husene, der i 1562 (og 1566) slap med 8 Sk. i Fæsteafgift, maatte dog allerede 1581 betale 10 Sk. 1 Alb., og 1610 forhøjedes deres Landgilde til $\frac{1}{2}$ Mark 2 Sk. 2 Alb., men derved blev den staaende.

Et Bol betalte 1562 1 Mark i Afgift, 1581 21 Sk. 1 Alb. og efter 1610 1 Mk. 5 Sk. 1 Alb.

Da Bønderne blev ufrie.

Kongen havde faaet det meste af sit Gods her i Vestjylland i Grevefejden (1534—36) og ved den store Ekspropriation af Kirkegodset, som foretoges samtidig med den lutherske Læres Indførelse 1536. Bispegodset inddrog straks og Klostergodset i Løbet af nogle faa Aar, medens Domkapitlernes Ejendomme bortforle- nedes til Adelsmænd. I Riberhus Len tredoblede Kon- gen sit Gods ved disse store Ekspropriationer.

Slutningen af Middelalderen havde været kende- tnet ved de store Bondeoprør, den ejendomsbesid-

dende Underklasses sidste fortvivlede Forsøg paa at holde sig den opadgaaende Overklasse (Adelen) fra Livet. Her i Vestjylland blev *Vardehus*, Sydvestjyllands Hovedborg, der beherskede hele Varde Syssel, Landet mellem Kongeaaen og Skernaaen, den 2. April 1434 ødelagt* af Bønderne. Høvedsmanden paa Slotet, sagtens Rigsraaden *Henrik Rantzau*, der nævnes som Høvedsmand ²²/₁ 1433¹²), nægtede at udlevere Korn til Bønderne, skønt det var Dyrtid, og skønt der paa *Vardehus* var fuldt op af det. I to Maaneder var Almuen derefter Herre i Vestjylland, og selve Righæren maatte sendes over imod den. Den 29. April

* Det antages sædvanligt [saaledes *Fra Ribe Amt* 1910, S. 96] med Støtte i Præsteindberetningen af 1638, at *Vardehus* blev ødelagt ²/₄ 1439. Denne Indberetning henholder sig til „en fornemme borgeris Bog herudi Byen“ [Indberetn. trykt i D. Saml. 2 R. 4 B. S. 92]. Denne Bog findes imidlertid ordret citeret i en senere Præsteindberetning, forfattet ¹⁵/₈ 1754 (bekræftet ¹⁰/₁₁ 1766) af Pastor *W. Fabricius* og indsendt til Danske Atlas [findes i Langebecks Excerpter Nr. 48 paa det kgl. Bibl.]

Fabricius skriver bl. a.:

„Warde By skal efter den almindelige Tradition i de ældre Tider have været meget større og vidtløftigere, som den nu er, derfor den og haver faaet to Sognekirker. Men som Byen og Kirkerne nogle Gange ved Ildebrand skal være blevet ødelagt, er den derved geraadet i nærværende fattige og ringe Tilstand. Denne Tradition bestyrkes ikke alene derved, at Vesten St. Jakobi Kirke, som efter Traditionen skal have lagt midt i Byen, findes mange Rudera af Bygninger, men og af en gammel skreven Efterretning som findes her i Byen og lyder som følger:

„Ao 1434 den 2den April blev Wardehus ødelagt udi en Bønderopløb og ikke bygt igen. Det samme Aar den 29de Maji blev Warde By opbrændt af Danemarckes Riges Raad.“

Anledningen til Byens Ødelæggelse skal efter Traditionen have været denne, at Bønderne, da de havde afbrændt og ødelagt Wardehus, hvor en Riges Raad over Warde Syssel boede og hvilket

blev Varde By brændt og Oprøret dermed kuet. Vardehus blev ikke genopført mere, og Magttyngdepunktet i Sydvestjylland henlagdes til Slottet i Ribe.

Hundrede Aar senere, den 16. Oktober 1534, rejste Skipper *Clement* paany en stor Del af Bondestanden i Jylland med Slaget ved Svenstrup, Syd for Aalborg, hvor Adelens Hær led et Nederlag. *Clement* drog dernæst ned langs hele Jyllands Vestkyst, ødelagde Lundenæs Lensslot (ved Skernaaen), men sendte derfra sin Undergeneral Skipper *Herman* længere Syd paa. Varde sluttede sig til Oprøret — af Skræk, siger Ripenseren *Niels Krag*, den bekendte Historieskriver, laa Sonden for Byen og hvoraf Voldene og Graven endnu er kendelige, skulde de forfulgt af Noblessen have retireret ind i Warde By og fundet Assistance hos Byens Borgere. Videre lyder den gamle Skrift saaledes:

„Ao 1551 3die Pinsedag [¹⁹/₅] afbrændte Warde By med bege Kirker.“

„Ao 1590 paa St. Dionysii Dag [⁹/₁₀] afbrændte den bedste Part af Warde By og noget af Østerende af St. Jakobi Kirke.“

Ved disse ulykkelige Hændelser er nok de gamle Monumenter, som har været i disse Kirker, og blevet ødelagt, derfor og de ældste Ting, som findes i disse Kirker, er anskaffet efter den store Ildebrand 1551, som Opskriften paa Klokkerne etc. viser, undtagen Daabskarret i St. Jakobi Kirke, som er støbt af Metal.“

Overfor *Referatet* i Præsteindberetningen 1638 maa Pastor *Fabricius's Afskrift* staa til Troende.

Senere skriver Præsten:

„Byen haver faaet Købstad Rettigheder og Privilegia af Kong Christoffer af Bairen, dog findes disse Privilegia ikke mere i Byen, om vel alle følgende Konger alene haver konfirmeret samme.“

Af en *Afskrift* fra 1648 [Rigsarkivet] ses det, at Varde blev Købstad kort efter Slottets Brand. Privilegierne er dateret Hafnia, en Dag mellem 16. og 22. August 1442, og er de samme, som Viborg kort forinden havde faaet. [Erslev: Middelalderbreve].

medens Riberhus og Ribe By beredte sig til Modstand. Allerede efter en Maanedes Forløb -- omkr. 25. Novbr. — slog dog Kongens Feltherre *Johan Rantzau* den sydvestjydske Bondehær ved Skern Bro. Rantzau havde i Ilmarch¹⁹⁾ skyndt sig fra Holsten over Kolding og Varde op langs Vestkysten for at kue Opstanden. Varde slap med Skrækken, men Ringkøbing blev brændt, og Rantzau underlagde sig Herrederne omkring Holstebro og Viborg, befriede Randers, der belejredes af Bønderne, og slog den 18. December Skipper Clement ved Aalborg, hvor 2000 Bønder og alle Mænd i Aalborg By blev skaanselsløst nedhuggede. *Clement* og *Herman* fangedes og blev henrettede.

Til Straf for Oprøret blev Bønderne i 49 Herreder dømt fra Liv og Gods. De maatte paa Viborg Ting give Kongen Brev paa, at de fra nu af kun havde deres Gaarde i Fæste af Kronen, og betale deres Liv med Stude.

Bønderne i Skadst Herred knurrer.

De to Stormænd, Hovedsmanden paa Lundenæs *Peder Ebbesen (Galt)* og Landsdommeren i Nørrejylland *Axel Juel* skulde tingede med Bønderne om, hvilke Stude de skulde give i Halsløsning, og de to Adelsmænd tingede saa vel, at de blev hovedrige derved. Her i Skadst og Vester Herreder skulde den mægtige Herremand *Hans Munk* til Krogsgaard (ved Tjæreborg) rejse rundt og mærke Studene. Thi Dyrene skulde blive gaaende paa Bøndernes Græsgange, indtil det behagede Kongen at kræve dem leveret. Lensmanden paa Riberhus. *Predbiørn Podebusk*,* der Marts 1536 efterfulgtes af selve *Johan Rantzau*, opkrævede de

* Predbiørn Podebusk var Lensmand paa Riberhus 1499—1536.

Penge, som „Riddersmænds Mænd, Præster og Købstadsmænd“ maatte betale for deres Deltagelse i Oprøret.

Denne brutale Undertvingelse af Bønderne følte saa ublu, at det i Foraaret 1535 nær var kommet til et nyt Oprør. De, der gik i Spidsen for deres Klassefæller, var Bønderne netop her i Vestjylland, et Vidnesbyrd om, at Landbostanden her lige indtil den Tid var vant til at være sin egen Herre. Ogsaa Vendelboerne knurrede. Bønderne syntes, at det var tilstrækkeligt at betale den udskrevne Krigsskat paa 3 Lod Sølv.

Kongen sendte derfor et aabent Brev til *Varde Syssel*. Skriveren har noteret i sin Protokol (Tegnelser):

Item et aabent Brev til Bønder og Almue udi Øster Herred, Nørre Herred og Lønborg Herred [Birk], [item et aabent Brev til Vester Herred, Giøring og Skatz Herred udi lige Form, [lydendes], at min Herres Naade er til Videndes vordet, at de er hans Naades Befalingsmand *Peder Ebbesen* og *Axel Juel* overhørig for og ikke til god Rede vil lade fremkomme og udgive den Del, som de haver udlovet for deres Halsløsning for deres Forsømmelse, at de med var udi dette næstforgangen Oprør etc., og derudi lade den nem findes villige og fortrøden, endog de haver derom tilforn udgivet deres Breve og Indsegl, og ikke byde mere ud at ville give end hver Mand 3 Lod Sølv, ligesaa som andre vore Undersaatter udi de Herreder udgiver, som ikke oprørske haver været, hvilket

Hans Efterfølgere blev Johan Rantzau til 1541, Henrik Rantzau til 1542, Klaus Sehested til 1550, Jesper Krafse til 1554, Peter Bille fra $15/4$ 1554 (den Dag Følgebrev til Bønderne), $19/8$ 1557 Erik Rud, $29/8$ 1559 Niels Lange, $28/7$ 1565 Axel Viffert, $24/12$ 1570 Erik Lykke, $30/8$ 1580 Albret Friis, $20/8$ 1594 Valdemar Parsberg, $12/4$ 1597 Albret Friis († $24/4$ 1601), $11/8$ 1601 Albret Skeel († $9/4$ 1639), $7/8$ 1639 Gregers Krabbe, $29/10$ 1651 Mogens Sehested, $3/4$ 1655 Otte Krag, $12/4$ 1658 Hans Schack.

os forundrer, at I fordrister eder sligt for at tage. Thi beder vi eder alle og hver særdeles strengeligen byder, at I retter eder aldeles efter at dette Brev er Eder læst og forkyndt for at give eder straks til forne vore Befalingsmænd *Peder Ebbesen* og *Axel Juel* paa vore Vegne og optinger med dem for samme eders Halsløsning, eftersom andre oprørske Herreder derudi Jylland gjort haver og lader det ingenlunde, saafremt at vi ikke skal nødes til at lade Straffe over eders Liv og Gods, som bør at straffes over vore uhørsomme Undersaatter.

Datum Seberg Torsdag post Sanctorum Viti et Modesti Dag (17/6) 1535.

Denne Formaning har nok hjulpet. Vi hører intet mere om Opsætsighed. Bønderne fandt sig i deres Skæbne.

Det forbrudte Gods.

Der findes ingen Steder nogen Fortegnelse over det Bondegods, der blev forbrudt i Grevefejden. Begivenhederne fra denne Tid er de største Omvæltninger, vort Lands Historie kender. Men Kilderne er sparsomme. Nogle Slutninger kan vi imidlertid drage, og det kan med omtrentlig Sikkerhed siges, at saa godt som alt det Gods, Kongen ejede i Jerne Sogn, var forbrudt Bøndergods.

Det eksproprierede Klostergods blev meget snart afhændet igen, og vi har Skøderne¹⁴⁾ med Opregning af Godset bevaret. *Sortebrødreklostret* skænkedes ^{12/10} 1543 til Hospitalet, *Korsbrødrenes* (St. Hans) solgtes ^{3/1} 1547 til Hovedsmanden paa Riberhus *Klaus Sehested*. Foruden *Graabrødrekloster*, der vist intet Gods ejede af Betydning, var der i Ribe endnu kun *Nonneklostret* (St. Nikolaj). Det blev henlagt til Riberhus som Ladegaard og ogsaa dets Gods har vi — som nærmere skal fortælles nedenfor — en Fortegnelse over. Hvad endelig angaar den anden Del af det kon-

fiskerede Kirkegods: Bispens Ejendomme, blev de store Bispegaarde, *Oxvang* i Skadst Sogn og *Visselbjerg* i Alslev Sogn, ved at være bortforlemede og solgtes ved Lenstidens Udløb, Oxvang 1544 til *Kristoffer Munk* til Krogsgaard, der kort efter afhændede den til sin Broder *Jørgen Munk*, som ²⁵/₆ 1567 ogsaa købte *Visselbjerg*. Disse Skøder er ligeledes bevarede¹⁵).

Bispen har dog haft noget Strøgods, men det og Nonneklostrets Gods er optaget i en gammel Jordebog fra Riberhus, dateret 1537. Dette interessante gamle Aktstykke, der findes i Rigsarkivet, er nu delt i 6 smaa, overordentlig sirligt skrevne Hefter. Foruden Lensregnskabet, der som det meste andet er skrevet paa Plattysk, indeholder Hefterne: et Register over Øxen- og Hestetølden ved Ribe, „Slotsskriver *Jens wyborgs* Register paa den tredie part aff tyndt [Tiende] Som ko. maitt. tilkom udi Ryber Stigt Aar etc. 38“, et „Register des husfishes (Høstfisk) vunnd Santollind van dend gantzinn lendhe to Ripenn anno etc. 37“ (Vesterhavsøerne, Hind og Ulfborg Herreder betalte disse to Fiskeskatter).* Endelig er der en Jordebog med Paaskriften: „Kornn, Botter Register thom Hussze Ripenn Anno 37 etc.“. Foran er en Indholdsforteg-

* Det antages sædvanligvis efter en Præsteindberetning til *Danske Atlas*, at der paa Fanø „fra ældgamle Tider ikkun var én Kirke; samme blev, da Indbyggerne formerede sig (hvoraf en Del satte sig ned paa den nordre og en Del paa den søndre Ende af Landet) afbrudt og her i Nørby Sogn opbyggt paa det Sted, hvor den nu findes. Stedet, hvor den stod tilforn, kaldes Houns eller Kousdalen. Dette har ungefæhr tildraget sig 1574.“ Lensregnskabet af 1537 viser imidlertid, at denne Beretning er urigtig. I Registret over Afgiften i danske Penge nævnes baade Nordby, Kircky By og Albo (i Registret over tyske Penge: Nordby, Kirkeby og Rindi), Kirken har altsaa ligget omtrent som den gamle Kirke-

nelse: „Skatz herde, Gorring herde, Howerherde, Luherde, Emmerloff, Ballum, Junckfrow closter vunnde gemeyne Bisps dener“ etc. Bogen begynder med Darum Sogn i Gørding Herred og tager derefter Skadst Herred, fortsætter med Ballum, „som forhen lade til Biszgaarde i Ribe“, og opregner saa Ejendomme i Molthunder Berck, Howerhereth, Hwedingereth, kalzlund heret, bullingeret, lemsszogen og holmgard. Et andet Hefte indeholder et „Kornn, botter Register uth heng herde vunnde Wolborg herde.“

Landgildeafgifterne i dette gamle Lensregnskab fra 1537, der er affattet et Par Aar efter Grevefejden og Ekspropriationen af Kirkegodset, er for de allerfleste Gaardes Vedkommende mindre end i Pantebrevet og Jordebøgerne 30 Aar senere. Kun Sognets største Gaard „Bennedsgaarden“ i Nourup og Gregers Madsens Gaard i Vældbæk betalte 1537 den samme Afgift som i Pantebrevet og dyrkedes af de samme to Mænd; Berent Byrgessen var 1537 ene paa Gaarden og har maaske givet den Navn (som den sidste Ejer?) De har alle — undtagen de to nævnte — faaet større Landgilde at betale, *netop et Indicium. for, at de var*

gaard i Nordby nu. En Præsteindberetning 1651 fortæller, at Præstegaarden blev „ødelagt af Sandknog for 70 Aar siden“ (ca. 1580). Man kender heller intet til Kirkens Flytning. Ogsaa Sønderho Præstegaard var 1651 „med Grund og Grøde af Sandhob for-dærvet.“

Lensregnskabet 1537 viser bl. a. ogsaa, at *Gamle Mandø* Ødelæggelse ved Vandflod, der antages at have fundet Sted 1558, er foregaaet før 1537. Regnskabets Liste over Afgift i danske Penge nævner 8 Mand paa Sønderho, som betaler Afgift af Mandø Hølade, og Regnskabet 1561—62 siger om disse 8 Mand: „disse efterskrevne er fløt af Mandø for Floden“. Der var endnu 12 Mand tilbage paa den lille Ø.

blevet „forbrudt.“ Thi vi véd, at den Forøgelse af Afgifterne, som fandt Sted efter Grevefejden — ogsaa de „frie“ Gaarde betalte Landgilde — er traadt i Kraft efter 1537, efter *Johan Rantzaus* Lenstid¹⁶⁾ paa Riberhus (1536—41), dog før Juni 1542. Thi da' pantsattes *Lykkegaard*, der ogsaa nævnes i den gamle Jordebog. og betalte forhøjet Landgilde.

Det siges udtrykkeligt om denne Gaard, at den er „tilfaldet“ Kronen. Kongens Pantebrev, der er dateret den 12. Juni 1542, er udstedt til Erkedegnen i Viborg *Anders Skovgaard* og omfatter en Gaard i Rogelst (Rovst), som skylder 3 Ørte Korn, Gæsteri og Skovsvin, „samt kgl. Majestæts Anpart og Rettighed, som Kronen tilfalden er, i Lychegardt, som er aarligt 2 Ørte Korn og hvert andet Aar Gæsteri og Skovsvin. *cum inhibitione soluta**. Panthaveren har taget Pantet til Ejendom, men den 22. Juli 1574 giver hans Brodersøn *Hans Skovgaard* Kongen Magelægskøde paa: „udi Skatz Herred Halvparten af en Gaard, kaldet Lyckegardt, Christian Jensen ibor, giver 2½ Ørtug Rug, ½ Skovsvin, ½ Gæsteri“, og 1581 opføres Gaarden i Jordebogen for 2½ Ø. Rug, 2½ Ø. Byg, 1 Svin, 1 Daler Gæsteri. Gaardens anden Halvdel har vel været øde og er derfor tilfaldet Kongen.

Iøvrigt findes Gaardene i Vognsbøl, Tourup, Bol-desager og Esbjerg ikke i Regnskabet fra 1537 — hvad enten de nu har været øde efter Fejden eller er købt senere. Heller ikke Uglvig er nævnt, men under Nourup opføres to Gaarde for meget; det er vel de to i Uglvig.

Foruden Pantebrevet paa Lykkegaard taler ogsaa

* d. e. „med sædvanligt Forbehold“.

et Par andre Dokumenter fra denne Tid om „forbrudt“ Gods. Et Kongebrev af 4. December 1558 giver Sandemændene [de Bønder, der var Meddommere paa Herredstinget] Frihed for Hoveri af deres Gaarde, „*som er forbrudt til os og Kronen.*“ En eller to af Sandemændene var næsten altid, som gamle Tingsvidner viser, fra de store Gaarde i Nourup og Vældbæk.

Man kender en Række lignende Frihedsbreve for Sandemændene i de øvrige Herreder, hvor Bønderne mistede deres Gods efter Oprøret, men Brevet til Sandemændene i Skadst Herred er det ældste af dem alle.* Man kan vel deri se et Vidnesbyrd om, at de Skadst Herreds Bønder har været frihedskære og utaalmodige nok under det nye Styre, til at Kongen har villet formilde dem. Brevet lyder saaledes:

Vi Christian den Tredje, rex, gør alle vitterligt, at Sandmænd udi Skatz Herred i Ryber Len haver været her hos os og berettet, hvorledes at de Gaarde, de paabor, for nogen Tid siden forleden var Bøndergods, og *siden det er forbrudt til os og Kronen*, er de sat for Landgilde deraf at give til os og Kronen, som det mest taale kan og der gøres og gives af andet Krongods, og beklager de dennem, at efterdi de ingen Frihed haver paa deres Gaarde, som tilforn været haver, er det dennem storligen til Besværing at drage den lange Vej til Viborg Landsting at gøre og sværge Sandemænds Ed og Tog, som de tilfølgtes. Da, paa det forne Sandmænd, de samme som nu er eller herefter kommendes vorder udi Skatz Herred, saa meget desbedre kan blive ved Magt og ved Næring og Bjæring, haver vi af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt og nu med dette vort aabne Brev under og tillader, at forne Sandmænd udi Skatz Herred, de som nu er eller derefter kommendes vorder, skal være fri og kvit for al Ægt og Arbejde at gøre til vort Slot Riberhus, al den Stund og saa længe de er

* Af Herrederne i Ribe Amt fik *Gørding* og *Malt* Herreders Sandemænd samme Frihed $\frac{13}{5}$ og $\frac{10}{5}$ 1572, *Øster* og *Slavs* Herreder $\frac{5}{2}$ 1606 og $\frac{10}{10}$ 1607.

Sandmænd. Thi forbyder vi alle, ihvo de helst er eller være kunde, særdeles vore Fogder, Embedsmænd og alle andre, forne Sandmænd udi Skatz Herred, de samme som er eller herefter kommendes vorder, noget at besvære med Ægt eller Arbejde, al den Stund de er Sandemænd, eller nogen herimod at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gøre. Under vor Hyldest og Naade. Actum Koldinghus den fjerde Decembris 1558.

Fogedgaarden i Tjæreborg.

Ogsaa Herredsfogden havde gjort Oprøret med i 1534, hvad der vel ikke mindst er et tydeligt Vidnesbyrd om, hvor *almindelig* Deltagelsen i Bondekrigen var her i Vestjylland. Herredsfogden, *Eske Mortensen* i Tjæreborg, har dog kunnet købe sin Gaard tilbage,* og hans Adkomstbrev — skrevet paa Pergament, lydende paa hans og hans Søn (Svigerson?) *Hans Eysens* Navne — opbevares endnu i Rigsarkivet. Det lyder saaledes:

Vi Christian med Guds Naade Danmarks, Norges, Vendis og Gotis Konning og Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, gør alle vitterligt, at efterskrevne disse Brevvisere *Eske Mortensen* udi Teereborg, vor Herredsfoged udi Skadtz Herred, og hans Søn [Svigerson?] *Hans Eysen* der samme Sted, haver nu ladet handle med os om deres Bondegaard og -Gods, de selv udi bor, liggendes udi Teereborg Sogn og By, udi Skadtz Herred udi vort Land Nørrejyland, og haver de derfor vaaret udi vort Minde etc. Da haver vi af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt og nu med dette vort aabne Brev under og tillader, at forne *Eske Mortensen* og *Hans Eysen* og deres Arvinger herefter maa og skal have, nyde, bruge og beholde forne den Gaard og Gods med dens rette Ejendom og Tilliggelse saa fri og for saadan Landgilde, Tynge og Afgift, som

* De senere Herredsfogder *Niels Kallesen*, *Niels Olufsen* og *Hans Kristensen* boede paa denne Gaard, der 1661 kaldes en Selvejergaard.

deraf gjordes og gaves, forinden nu sidst forledne Fejde her udi Riget begyndtes, og da os elskelige Hr. *Johan Rantzau*, Ridder, havde vort Slot Riberhus. Dog saa at de og deres Arvinger skal være os og vore Arvinger efterkommende Konninger til Danmark huld og tro og aarligen til gode rette af forne Gaard og Gods gøre og give til os og Kronen saadan Landgilde Tyngde som plejer og bør at gøres og gaves, forinden Fejden begyndtes og udi os elskelig Johan Rantzau, Ridder, han hans Haand havde vort Slot Riberhus etc. Thi forbyder vi alle, hvo de helst er eller være kunde, særdeles vore Fogder, Embedsmænd og alle andre forne Eske Mortensen og Hans Eysen og deres Arvinger herimod forne Bondegaard og -Gods, eftersom forskrevet staar, at hindre, hindre lade, heller udi i nogen Maade Forfang at gøre. Med vor Hyldest og Naade.

Given udi vor Købstad Riibe Torsdagen næst efter Sct. Hans Baptisti Midsommerdag (^{28/6}) Aar etc. 1543. Under vor Signet.

Relatores: *Peder Ebbesen.*

Gabriel Gyldenstern.

Jørgen Persen subscripsit.

Paa Forsiden er skrevet et Par af Ejernes Navne: Hans Mor-[tensen], Peder Hansen, egen [Haand].

Paa Bagsiden staar: Læst paa Skadst Herreds Ting for Dom Tirsdag den 2. Decembris 1623. — Læst paa Skadst Herreds Ting for Dom Tirsdagen den 26. Januar 1664. — Item denne Bog haver jeg Morten Jepsen til min.

Endnu den 9. Juni 1559 maatte et Kongebrev formane Bønderne i Skadst og Gørding Herreder til at gøre Hoveri* til Segeberg Ladegaard ved Ribe. Selv

* Hoveriet blev i Begyndelsen udført af Bønderne i Skadst og Gørding Herreder (^{9/11} 1583 omtales Skadst og Gørding Herreders „Lav“ i Ribe Enge. Digerne om dem var faldet ned). Da de to Herreder ikke kunde overkomme Arbejdet, blev Bønderne i Vester Herred, Lustrup Birk, Ballum Birk og Vesterlands Føhr den ^{21/3} 1579 beordret til at deltage i Hoveriet. Bønderne i Vester Herred og Kjærgaard Birk nægtede at deltage i Arbejdet og klagede især over, at Lensmanden havde krævet et Læs Ved af hver Gaard, da Bønderne havde 24 Mil frem og tilbage. Kongen bad derfor ^{27/11}

nu, en Menneskealder efter Fejdens ulykkelige Udgang, kunde Bønderne ikke bekvemme sig til at opfylde deres Pligter som Hovbønder.

Et Kongebrev, skrevet to Aar senere, viser, hvorledes de handler, ganske som om 1534 ikke havde været. Brevet, der er stilet til Herredsfogden *Jørgen Erichsen* i Allerup, lyder saaledes:

Gør alle vitterligt, at vi er kommen udi Forfaring, hvorledes at en vor og Kronens Gaard udi Allerup, som *Jørgen Erichsen* Herredsfoged udi Skatz Herred paaboer, *haver været Bondegods og i næstforleden Fejde er forbrudt til Kronen* og siden haver Bønderne, som dennem holder for Medarvinger til samme Gaard, *skødt og solgt Halvparten deraf* [til] andre Kronens Tjenere og Kanniketjenere, hvorved vor og Kronens Rettighed bliver forkortet. Da, paa det samme Gaard igen maa komme tilsammen under en Mands Brugning, de ikke herefter skal splittes eller adskilles i flere Parter, haver vi af vor synderlig Gunst og Naade undt og tilladt, at forne *Jørgen Eriksen* maa igen paa vor og Kronens Vegne inddele forne Halvgaards Eje og siden deraf gøre os og Kronen Tyng og Afgift, som der gives og gøres af andet Kron-

79 Lensmanden om en Forklaring, og Bønderne fik deres Straf for Ulydighed eftergivet. Et Kongebrev af $19/8$ 1580 eftergiver en ny Straf.

Den $17/10$ 1579 blev Ballum Birk lagt ind under Trøjborg, og Vester Herred fik $9/11$ 1583 Ordre til at gøre Birkets Hoveri. Senere har Kongen og Lensmanden faaet læsset hele Arbejdet over paa 140 nærmestboende Bønder, nemlig de i Gørding Herred, Farup og Seem Sogne og en Del af Skadst Herred. Den $8/6$ 1624 indgik disse Bønder imidlertid en Overenskomst med de øvrige i Skadst Herred, hvorefter de alle skulde deltage i Hoveriet og betale Frihedspengene i Fællesskab. Kongen stadfæstede denne Ordning den $26/6$ 1624. Men Klagerne hørte ikke op, og den $10/1$ 1651 beordredes $37\frac{1}{2}$ Gaard i Ballum Birk, 8 Gaarde i Hvidding Herred, 4 Gaarde i Skærbæk og 21 i Hvidding Sogn til at hjælpe de andre.

gods.* Thi forbyde vi alle etc. cum inhibitione soluta. Datum Ribe 22. Februari 1561.

Skadst Herreds Fogder.

Jørgen Erichsen maa have afløst Eski Mortensen som Foged kort forinden Modtagelsen af dette Brev, eller ogsaa har han været Medfoged, som det ofte var Tilfældet i ældre Tid, at Afløseren blev udnævnt, inden den gamle Foged døde. Ogsaa Eski Mortensen havde nok været Successor i sine unge Dage.

* En Borger i Ribe *Mads Koch* fik 16. Juni 1575 (Reg) Livsbrev for sig og sin Hustru paa denne Gaard, der 1661, da den var slaaet sammen med Nabo-gaarden, sattes til 14 Tdr. Hartkorn. *Jørgen Griksen* er vel gaet af som Foged ved den Tid. *Laurits Petersen*, der 1631 blev Delefoged boede paa en Del af Gaarden. Han blev Skriver 1635 og fik 1. Marts 1641 Frihed for Landgilde „formedelst han ingen Løn haver.“ 30. Marts 35 havde han faaet Frihed paa Grund af Stormflodens Ødelæggelse 1634.

L. P. var sagtens en Søn af den tidl. Skriver *Peder Pedersen (Skriver)*, der allerede nævnes 18. April 1598 og da boede i Bryndum. Siden 1610 var han bosat i Allerup. Hans Formand var vel *Peder Skriver* (i Seding?), hvis Søn *Claus* 25. Juli 1584 fik kgl. Stadfæstelse paa to Bol i Nr. og Sdr. Seding, som han 19. Nov. 1583 havde faaet i Fæste som Arv. 13. Juni 1514—1545 nævnes *Niels Moltisen*, Bryndum, som Skriver og 4. Sept. 1497—16. Nov. 1512 *Jens Moltisen* (eller Maltisen) i Gesing.

Lauritz Pedersen, Allerup, afløstes som Skriver 1650 af *Peder Christensen*, Strandby, som imidlertid allerede Aaret efter erstattedes af *Jens Byrgesen* fra Gaarden Myrtue i Skadst Sogn. De havde begge Landgildeafgiften af L. P.s Del af Gaarden i Allerup (endnu 1657). Herredsfoged *Christen Ibsen*, der boede her, havde senere Frihed af hele Gaarden.

Herredsskriverne har senere været følgende: 19. Decbr. 1685 blev *Thomas Nielsen* Jens Byrgesens Medhjælper, 2. April 1695 *Søren Dunk* (Fanø?), 26. Juni 1722 Birkedommer paa Fanø *Søren Olufsen Møller*. En Tid derefter var Birke-dommerne ogsaa Skrivere i Skadst Herred: 31. December 1735 *Morten Hansen Bølling*, der 10. Juli 39 ogsaa blev Birkeskriver, efter at den tidligere Skriver, *Didrik Chr. Horneman* (udnævnt 25. Marts 1736) den 18. Marts 1739 var fradømt Embedet paa Grund af Underslæb. 2. September 1757 udnævntes exam. jur. *Chr. Christiansen Engelstoft* († 7. Juni 1811) til hans Successor og blev 26. Maj 1786 ogsaa Skriver i Gørding-Malt Herreder, hvis Skriver *Chr. Broerholdt* (udnævnt 19. Marts 1762) havde været konstitueret i Skadst Herred. Engelstofts Efterfølger, 12. December 1806 exam. jur. *Gabriel Friis*, Endrup († 22. Decem-ber 1829) og 19. Marts 1830 cand. jur. *F. S. Muhle*, Størsbøl († 19. Marts 1844) var kun Skrivere i de tre Herreder. Fra 25. Juli 1844 har Herredsfogderne ogsaa været Skrivere. Skriverstillingen paa Fanø fulgte ligeledes Fogedembedet.

Han nævnes første Gang som Foged $\frac{8}{1}$ 1522 og levede endnu 1562. Hans Forgænger var *Jes Tamenzen* i Opsneum, der endnu nævnes i et Tingsvidne af $\frac{28}{3}$ 1523. Han forekommer første Gang $\frac{16}{11}$ 1512. Før hans Tid nævnes *Truels Jensen* $\frac{12}{3}$ 1445, *Hans Jensen* $\frac{26}{3}$ 1482 og $\frac{4}{7}$ 97, *Eskil Hermansen*, Grimstrup, 1504 og *Bertel Nielsen* $\frac{7}{9}$ 1507— $\frac{7}{5}$ 1510.

Efter *Jørgen Erichsen* er *Christen Nielsen*, Endrup, vist blevet Herredsfoged. Han maatte 1580 flytte til Vældbæk,* fordi *Klaus Skeel* købte hele Endrup By (4 Gaarde) og byggede Endrupholm. Kongebrevet, der findes i Registrene, lyder saaledes:

Vi Frederik etc. gør alle vitterligt af eftersom vi har udlagt og bortskiftet til os elskelig *Claus Skeel*, vor Mand og Tjener blandt andet Gods en Gaard udi Enderup, som Herredsfogden i Skadz Herred os elskelig *Christen Nielsen* udi boet haver, og forne Chresten Nielsen haver nu underdanigst lovet og tilsagt, sig fremdeles forne Herredsfogdes Befaling trolig og flittelig at ville forestaa, da paa det han udi samme Befaling maa have sin Bolig

* Ogsaa Delefogden (Lensmandens Repræsentant) boede den Gang i Jerne Sogn. Ligesom Herredsfogden havde han sin Gaard frit. Den første Delefoged i Herredet var vist *Peter Hansen* i Uglvig, der nævnes 1581. Han var 1593 afløst af *Hans Jessen*, Uglvig, der 1631 efterfulgtes af *Lauritz Pedersen*, Allerup. Efter ham kom 1635 *Niels Lavesen* († 1659), der boede paa Gaarden Trandberg i Aarre Sogn. Hans Efterfølger paa Gaarden *Hans Knudsen Trandberg*, der giftede sig med Enken, blev Delefoged efter Niels Lavesen og er Stamfader til Familien *Trandberg*. Han afløstes 1684 (?) af *Søren Nielsen Eisberg* († 1694) i Bollesager, hvis Efterfølger blev *Søren Sørensen* i Strandby. De var begge tillige Delefoged i Vester Herred.

Dele- og Budfogderne blev 1691 sat paa fast Løn. Da de alligevel beholdt deres Gaarde frit, resolverede Kongen den $\frac{20}{2}$ 1704, at de skulde betale Landgilden siden 1685. Delefogderne og Søren Eisbergs Enke indgav derfor en Række Ansøgninger om Fritagelse derfor, men det blev afslaaet.

og Værelse paa vort og Kronens Gods, haver vi af vor synderlige Gunst og Naade undt, bevilget og tilladt og nu med dette vort aabne Brev under, bevilger og tillader, at forne Christen Nielsen maa uden Indfæstning bekomme og selv besidde Halvparten af en vor og Kronens Gaard udi Waldbeck, *Hans Ibsen* ibor, og samme halve Gaard kvit og frit for Landgilde Ægt og Arbejde og anden Tyngge nyde, bruge og beholde mens han er Herredsfoged udi forne Skadz Herred. Sammeledes haver vi og naadig for samme hans Tjeneste og Umage bevilget hannem aarlig at bekomme og lade oppebære Landgilde af den anden Halvpart af forne Gaard udi Waldbeck, dog saa, at han skal være vor Lensmand paa vort Slot Riberhus, den som nu er eller herefter kommendes vorder, hørig, lydig og følgagtig, udi hvis han hannem paa vore Vegne tilsigendes og befalendes vorder, skal han og bygge og forbedre forne Halvgaard og den ved god Hævd og Magt at holde. Cum inhibitione soluta. Actum Koldinghus den 25. Juni Aar 1580.

Et Brev af samme Dato i Tegnelserne til *Klaus Skeel* begynder ligesom dette til Herredsfogden, med en ligelydende Meddelelse om, at Christen Nielsen er blevet husvild ved Magelæget, og fortsætter:

Thi beder vi Dig og begærer, at Du forne Christen Nielsen igen giver og fornøjer, hvis Stedsmaal han derpaa udgivet haver, saa og for hans Huse og Bygninger hannem tilfredsstiller.

Christen Nielsen er dog kort efter bleven afløst af *Iver Hansen* i Vældbæk, vel en Søn af Bonden paa Herredsfogedgaarden, Hans Ibsen. Christen Nielsen synes aldrig selv at have boet i Vældbæk. Registrerne meddeler under 1583:

Iffuer Hansen udi Wilbeck Herredsfoged udi Skadz Herred fik Brev, at maa aarlig herefter nyde og beholde hvis Landgilde, som til des er givet til Kronen af den Gaard, han iboer, medens og al den Stund han er Herredsfoged eller ad gratiam. Cum inhibitione soluta. Actum Nygaard den 25. Dag February 1583.

Iver Hansen hævdede selv med Held overfor Lensmanden, at dette Frihedsbrev gjaldt ogsaa den anden

Halvdel af Gaarden, som var fæstet af hans Broder *Christen*; „thi de to Halvgaarde er een.“

Senere havde Herredsfogden fri Gaard indtil 1660. Recessen af 1617 forudsætter, at det er saaledes over hele Landet.

Efter Iver Hansen blev *Niels Kallesen*, Tjæreborg, Foged 1604, og han afløstes 1632 af *Niels Olufsen*, Tjæreborg. Denne efterfulgtes 1636 af *Hans Christensen*, Tjæreborg, hvis Efterfølger 1658 blev *Christen Ibsen* i Allerup. Efter 1660 blev Herredsfogderne, der indtil da var indsatte af Lensmanden, udnævnte af Kongen. De i Skadst Herred var, med Tilføjelse af Udnævnelsesdatoen, følgende:

Efter Christen Ibsen ¹⁶/₂ 1669 *Lauritz Jensen Holst*, Bryndumdum, der blev afsat efter Angivelse af Byskriveren i Varde *Bertel Mathias Therkelsen*, som beskyldte ham for Uvederheftighed og Udygtighed og ²⁹/₅ 1686 selv blev hans Efterfølger. Den 18. Aug. samme Aar blev Therkelsen imidlertid atter afsat, fordi man mente, at hans Angivelse var urigtig. Han fik dog alligevel Ret og fortrængte atter Jensen Holst. Therkelsen var dernæst Herredsfoged fra ²⁰/₁₂ 1687 til sin Død (1708), og ved Skøde af ¹⁹/₅ 1699 købte han af Kongen en Gaard i Aastrup, Bryndum Sogn, paa 4 Tdr. Hartkorn.

Therkelsens Eftermand blev ²⁶/₄ 1708 *Christen Bygum*, Skadst († 1734), og derefter udnævntes ³/₉ 1734 *Ditlev de Behr* († 1736) til Herredsfoged i Skadst Herred. Han boede i Vestterp, Starup Sogn, og efter hans Død blev Herredet slaaet sammen med Gørding-Malt Herreder. *Søren Bjerrum*, der ²⁹/₄ 1719 var bleven Foged i de to Herreder, fik ¹¹/₁ 1737 Udnævnelse ogsaa for Skadst og boede senere i Bryndumdum. Hans Søn *Henrik Ernst Bjerrum* blev ²²/₁ 1745 ud-

nævnt til hans Sukcessor. Faderen døde 1756, og Sønnen, der 1755 havde købt Øllufgaard af sin Svigerfader *Jens Vindfeld*, overgav $\frac{25}{6}$ 1774 Embedet til sin Svigersøn *Hans Sørensen Warthoe*, som var den første *exam. jur.* i Embedet, døde 1800 — H. E. Bjerrum var død 1789 — og efterfulgtes $\frac{21}{11}$ 1800 af Prokurator *Hans Bach* i Varde († $\frac{8}{11}$ 1801), der $\frac{5}{2}$ 1802 blev erstattet med *cand. jur. C. A. Tetens*, som boede i Varde og $\frac{28}{2}$ 1811 fik flyttet Tingstedet fra Lille Endrup til Varde. Siden var alle Herredsfogderne juridiske Kandidater. Efter Tetens kom $\frac{22}{9}$ 1829 *J. C. Bruun*, $\frac{2}{9}$ 42 *P. M. Sinding*, $\frac{20}{2}$ 45 *C. M. Crone*, $\frac{26}{11}$ 53 *C. P. T. Rosenørn* (Teilmann), $\frac{10}{12}$ 59 *A. Rosenørn*, der døde i Embedet $\frac{11}{2}$ 1891. Hans Efterfølger *S. S. Jespersen*, der udnævntes $\frac{1}{4}$ 93, var den første Herredsfoged, som boede i Esbjerg, og den $\frac{11}{6}$ 1900 blev han Byfoged i den nyoprettede Købstad. Jespersen afløstes $\frac{31}{3}$ 1912 af *V. Esmann* (fra $\frac{6}{6}$).

Andre Godsejere i Jerne Sogn.

I næsten to Hundrede Aar efter Grevens Fejde var der ingen Selvejergaardmand i Jerne Sogn. Foruden det Gods, Kongen ejede ved Aar 1562, købte han i Løbet af det følgende Aarhundrede endnu noget af private Godsejere. Men ellers ejedes saa at sige alt det øvrige af Kirken.

Den 25. Januar 1625 købte Kronen af *Jørgen Krag* til Endrupholm „i Skatz Herred Jern Sogn en Gaard, kaldes *Spangsberg*, Niels Christensen og Søren Jensen ibor, skylder aarlig 5 Ørter Rug, 5 Ørter Byg, Landgildepeng 3 Daler.“ Krag havde Aaret forud købt Gaarden og dens Mølle fra Sønderris. Han beholdt

nu Møllen, der saaledes blev skilt fra Gaarden og siden altid blev regnet til Bryndum Sogn.

Spangsbjerg er den eneste Gaard i Jerne Sogn, der vides at have været Sæde for en Adelsmand. 1427 boede vistnok *Lyder Esbernsen* „aff Waben“ der; han pantsatte den 29. Sept. d. Aar „Spangzbiærgh Gaard og Spangzbiærgh Mølle“ til en adelig Dame i Varde *Jep Jensens* (Staverskov) Enke *Ingeborg* (Skeel) for 100 Mark lybsk. Den 11. November 1427 udstedtes et nyt Pantebrev, og den 26. November 1429 fik *Fru Ingeborg Skøde*¹⁷⁾ paa Gaarden af *Lyder Esbernsen* og hans Broder *Emmike*. De var af den adelige Slægt *Emmiken* (uddød 1607). En Sønnedatter af *Emmike*, *Mette*, var gift med *Peder Munk* paa Krogsgaard, en Broder til den sidste katolske Biskop i Ribe *Ivar Munk* og til den kendte Landsdommer *Mogens M.*, der bragte *Kristian den Anden* Adelen Opsigelsesbrev¹⁸⁾. *Mettes* Søn af dette Ægteskab var *Hans M.*, der er omtalt ovenfor under Grevefejden. *Lyder Esbernsen* levede endnu 1455 og *Emmike* endnu 1451.

Fru Ingeborgs Søn Gregers Jepsen (Staverskov) boede vist paa Spangsbjerg. Den ¹²/₃ 1445 toges Tingsvidne om noget Jord¹⁹⁾, som han trættedes med sin Nabo om.

Den 15. Oktober 1610 havde Kongen købt et Bol i Vældbæk af *Fr. Munk* til Krogsgaard og Oxvang, som til Gengæld fik det sidste Bol i Sneum By, saaledes at han nu ejede alle Byens Gaarde og kunde begynde at opføre sit nye Herresæde Sneumgaard. *Fr. Munk* købte ²⁹/₁₁ 1614 Gaarden (med et Hus) i *Kvaglund*, men har senere solgt den til *Visselbjerg*, der dermed kom til at eje hele *Kvaglund By*, som foruden Gaarden bestod af 4 Bol og 3 Huse.

Kongen købte den 12. Juni 1632 to Gaarde i *Bol-*

lesager, der da hørte til Hundsbæk i Læborg Sogn. De to Gaarde gav i Landgilde $1\frac{1}{2}$ Ørter Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørter Byg, 1 Svin og 2 Ørter Rug, 2 Ørter Byg, 1 Svin, 1 Følnød og 1 Skovvogn.

Kort efter kom *Uglviggaard* bort fra Kronen. Den afhændedes $\frac{9}{10}$ 1647 til Krogsgaard, som den kendte Adelsmand *Wenzel Rothkirch* havde bygget op i stor Stil for selv at bo der. Hans Svigersøn *Bjørn Kaas* til Vejrup (Fyn) havde Uglvig i 1661, men 1683 laa det til Sneumgaard.

Desuden forandredes Kongens Gods „af sig selv“ i Løbet af et Aarhundrede. Saaledes er de 3 Huse i *Rørkjær* 1581 blevet til 4 og i 1598 til 5. I *Strandby* har Kronen 1581 et Bol og i *Vognsbøl* er der paa samme Tid opstaaet to nye Bol, der betaler 1 Fjd. og 2 Pund Smør i Landgilde, og hvoraf det ene ligger paa Strandby Mark. Det siges i Jordebogen, at de to Bols Jorder tidligere blev dyrket under Bent Byrgesens Gaard i Nourup. I *Jerne* var der 1581 1 Hus mindre end i 1562, men 1605 øgedes Husenes Antal med et, saa der atter er 8. 1611 er der 9, 1626: 10. Omvendt blev 1617 og 1626 et Bolshus i Maade og et i Gammelby øde. De lagdes til en Gaard som „Stugjord.“

Kirkens Gods.

Præstegaarden i Jerne sattes 1661 til 6 Tdr $1\frac{1}{2}$ Skp. 2 Alb. Hartkorn. *Kirken i Jerne* havde, foruden de 6 Læs Hø af Kirkeengene, 2 Huse i Jerne, 1 Bolshus i Bollesager og et Stykke Jord paa Strandby Mark, der var fæstet ud til de to Gaardmænd i Strandby, som gav 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg i Afgift. Degnen havde desuden et Bol i Jerne By. 1683

hed han *Anders Christensen* og var bleven ansat $\frac{5}{8}$ 1652.

Kirken i Jerne var $\frac{18}{11}$ 1306 bleven givet til Provsten over Varde Syssel. Den $\frac{18}{9}$ 1687 solgte Provstiet den til Borgmester Castensen i Ribe. Tiender medregnet var den da værdsat til 70 Tdr. 1 Skp. 2 Fjdk. Hartkorn. Castensens Søn *Maturin*, der 1701—47 var Præst i Jerne, fik $\frac{4}{4}$ 1717 Kirken af sin Fader. Ved *Maturin C.s* Død solgtes den til 4 Mand i Sognet.

Den $\frac{16}{1}$ 1621 magelagde *Fr. Munk* til Krogsgaard et Bol i *Gammelby* til Sneum Kirke. Det skyldte 2 Ørter Rug og $1\frac{1}{2}$ Ørte Byg i Afgift.

Strandby var 1661 to Gaarde, to Bol og tre Huse. Gaardene gav hver $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørte Byg, 1 Svin og 1 Rgd. Gæsteri i Landgilde. Det er vel sandsynligt, at de oprindeligt kun har været en enkelt Gaard, de er saa smaa. Allerede 1471 var de dog adskilt. Thi da gav Dekanen i Ribe *Thomas Lange*, der ved Skøde af $\frac{6}{1}$ 1471²⁰) oprettede et Alter i Domkirken, foruden en Del Gods i Vester Herred en „item en Gaard i Strandbye, Nis Jepsen ibor og skylder aarlig 3 Ørter Korn.“

Den anden Gaard i *Strandby* hørte indtil 14. Okt. 1647 under *Frøstrupgaard* i Vester Herred, men da solgte Børnene efter *Mogens Kaas* († 1639) til Kapitlet i Ribe bl. a. „en Gaard i Strandbye, Jens Hansen paaboer, skylder halvanden Ørter Rug, halvanden Ørter Byg, 1 Svin, 1 Daler Gæsteri og til forne Gaard ligger des en Rokkelgarnsstade udenfor Strandbye udi Dybet, en Aalegaard til Midtstrøms udi den liden Aa imellem Favrfeld Mark og Strandbye Mark, noch en Boel i *Jerne By*, som Anna Adsersdatter paabor, skyl-

der aarlig 1 Rgd. Landgilde.“ Denne Gaard, der tillagdes Lægen i Ribe, blev 1670 inddraget til Ryttergods. Den anden Gaard var tillagt Domprovsten i Ribe, som 1614—51 var *Henrik Lange* til Dejbjerglund. Ved hans Død fik Sorø Kloster (Akademi) Indtægterne af Gaarden.

I Strandby hørte endnu et Bol og et Hus til Hennegaard, et Hus til Frøstrup, saaledes at hele Strandby oprindeligt synes at have hørt til Vester Herred, idet ogsaa den Gaard, *Thomas Lange* skænkede Kapitlet, rimeligvis hørte til hans Arvegods i Vester Herred.

Ribe Kapitel ejede desuden efter sin ældste Jordebog (fra 1618) et Bol i Rørkjær, der skylder $\frac{1}{2}$ Ørte Rug, sagtens det samme, som Stiftelsen *Puggaard* i Ribe den $\frac{23}{8}$ 1523 tog Tingsvidne paa.²¹⁾ Endelig laa en Gaard i *Nourup*, som skyldte 3 Ørter Rug, 3 Ørter Byg og 1 Rgd. Gæsteri, allerede i 1618 til Kapitlet i Ribe.

I Aarene mellem de to Matrikler 1664 og 1688 foretog Kongen en større Omfordeling af sit Gods i Jerne Sogn. Rigsfeltherre Schack, der 1658 var bleven Lensmand paa Riberhus, købte Møgeltønder Slot og fik en stor Del Gods overdraget som Bøndergods dertil. En Del af disse Bøndergaarde tilhørte imidlertid Kirken og Hospitalet i Ribe, som derfor ved Skøde af 6. Nov. 1673 fik Erstatning Nord for Kongeaalen. I Jerne Sogn henlagdes saaledes til *Hospitalet* en Gaard i Vældbæk (10 Heste Gæsteri), *Rørkjærgaard* med den Jord i Esbjerg, der var fæstet dertil, *Tourup Mark*, *Gaarden i Vognsbøl*, en Gaard i *Bollesager*, en i *Nourup* (14 H. Gæsteri) og i *Jerne By*: en Gaard (8 H. Gæsteri), et Bol og et Hus. *Lægen i Ribe*,

Dr. Pouch, fik 3 Huse i Rørkjær og *Sognepræsten i Ribe* Spangsbjerggaard, som han beholdt, til den i 1790'erne solgtes og udstykkedes.

Spangsbjerg Mølle var den 13. Jan. 1668 af *Erik Krag* til Endrupholm og Bramminge solgt til Varde Syssel. Møllen, hvis Fæster hed Jep Michelsen, gav den Gang 16 Ørter Mel i Afgift og stod i Matriklen 1664 for 10 Tdr. Hartkorn, men 1683 sattes den kun til 4 Tdr. 2 Skp. 2 Fjdk. 2 Alb. Den 4. Marts 1720 solgtes Spangsbjerg Mølle sammen med Syslets andre Ejendomme til *Fr. Krag* paa Bramminge. *Dermed ophører Varde Syssel at eksistere.*

Krag afhændede straks efter ved Skøde af $\frac{27}{11}$ 1721 Møllen til Forvalter *Anders Skerrebæk*, der $\frac{2}{4}$ 1737 atter solgte den til Pastor *Maturin Castensen* i Jerne. I Slutningen af Aarhundredet solgte dennes Legat Spangsbjerg Mølle til en *Hans Hansen*.

Foruden Præstegaarden og Degnebolet, der ingen Afgifter betalte, var der da i 1661 i Jerne Sogn: 26 Gaarde, 8 Bol, 8 Bolshuse og 30 Huse uden Jord. De betalte tilsammen i Landgilde hvert Aar: $60\frac{1}{2}$ Tdr. Rug, $64\frac{1}{2}$ Tdr. Byg, $16\frac{7}{8}$ Tdr. Havre, 6 Traver Foderkorn, $2\frac{1}{2}$ Td. Honning, 5 Tdr. 4 Pund Smør, 1 Fødenød, 25 Svin, 15 Faar, 12 Lam, 46 Høns, 14 Gæs, 10 Snese Æg, 28 Læs Ved, 18 Tdr. Kul og en Skovvogn. To Gaarde betalte Pengeafgift, tilsammen 9 Rgd. 3 Mk.; to var helt fri for at give Gæsteri. De øvrige 22 betalte af 148 Hestes Gæsteri eller 54 Mark 37 Sk. 2 Alb. og 37 Tdr. Havre.

Saaledes var det altsaa i de halvandet Hundrede Aar fra Reformationstiden til 1700 — saa langt vor Undersøgelse strækker, og meget tyder paa, at det var den gamle Tilstand i Sognet.

I det hele og store blev Jorden ikke delt i dette Tidsrum. Den dyrkedes ved 1660 af 57 Fæstere, hvoraf nogle sad 2—3 paa hver Gaard. 4 af dem var Enker og en var en ugift Kvinde. Det hændte jo undertiden i disse Tider, at en Gaard udstykkedes i flere, men lige saa ofte blev en anden samlet paa færre Fæstere.

Ogsaa de jordløse Huses Antal var omtrent konstant. Nogle var beboet af to Mænd; ialt var der 41 Husmænd, deraf 4 Enker og 3 ugifte Kvinder.

Jerne Sogn sattes i Forarbejderne til Landgildematriklen af 1664 for 246 $\frac{1}{2}$ Td. 2 Skp. 1 Fjdk. Hartkorn, der vurderedes til 12,029 Rgd., 4 Ort 2 Sk. I den endelige Matrikel staar Sognet kun for 233 Tdr. 3 Skpr. 2 Fjdk. 1 Alb. Den ny Matrikel af 1688 satte Sognet til 227 Tdr. 3 Skp. 2 Fjdk. 1 Alb. Ogsaa denne Matrikel var noget lavere end Resultatet af Forarbejderne.

(Fortsættes).

Kilder: Hvor ikke andet meddeles, findes de her nævnte Dokumenter i Rigsarkivet. Hovedkilderne er Kancelliets store Kopibøger over udgaaede Breve, *Tegnelserne* og *Registrene*.

Af øvrige Henvisninger til det foranskrevne maa nævnes:

1] Se om dem „Vestjyllands Social-Demokrat“ 8., 17., 12., 15., 24., 18. og 22. Decbr. 1907 samt 1. Jan. 1908. 2] Illustr. Tidende 15. Marts 1868. 3] Jens Sørensens Landmaalingsprotokol [Rigsarkivet]. 4] C. Dalgas: Ribø Amt. 5] „Vestjyll. Soc.-Demokr.“ 24. Decbr. 1909. 6] Panteprotokol 1563—82. 7] Blandinger, udg. af Universitetsjubil. Danske Samf. 8] Riberhus Lens Jordebog 1562—63. 9] Rytterjordebøgerne Nr. 78, 82, 83, 90, 93, 95, 110, 114, 118 og 121. 10] Forarbejderne til Matriklerne findes i Rigsarkivet,

Matriklerne selv i Matrikelskontoret. ^{11]} Tegnelser. ^{12]} Ribe Kapitels Breve. ^{13]} Et Brev fra Rantzau om Turen er trykt i C. Paludan-Müller: Grevens Fejde. ^{14]} Laursen & West: Kronens Skøder. ^{15]} Skødet paa Oksvang kan dog ikke findes i Arkivet. ^{16]} Det senere gengivne Frihedsbrev paa Fogedgaarden i Tjæreborg. ^{17]} Disse Breve er trykte i Jyske hist.-topogr. Saml. VI., 24. ^{18]} Om den mægtige Familie Munk-Lange, der stammede fra Krogsgaard og Lydum, se Danske Saml. I., 129 ff. ^{19]} O. Nielsen: Jyske Tingsvidner. ^{20]} Ribe Kapitels Breve. ^{21]} Ribe Skoles Program 1825, S. 9.
